

Med et nøkternt forhold til natur. Omtanke i naturkrisenes tid

Brynhild Granås

<https://doi.org/10.7557/ottar.7637>

Plikten til å bruke allemannsretten «hensynsfullt og med tilbørlig varsomhet», omhandler også planter og dyr. Når denne artikkelen utforsker spørsmålet om hvordan vi egentlig bryr oss om natur i nord, er hverdagslivet utgangspunktet. Verdier folk tillegger flora og fauna, forteller om en omtanke som følger av et nært, men uromantisk forhold til natur. Det betyr likevel ikke at livet i den nordlige naturen er uten sine «magiske» øyeblikk.

På en tur i Finnmark fortalte en eldre kvinne meg en uforglemmelig måsehistorie. Som vanlig hadde et gråmåsepar dette året ordnet seg reir på låvetaket hennes. En morgen hun satt ved kjøkkenvinduet og drakk kaffe, la hun merke til at måsen flaksa unormalt mye rundt der ute. Den virket urolig der den for fram og tilbake mellom gårdsplassen og den gamle låvebrua. Hun visste at kyllingene var klekket og snart skulle ut av reiret. Etter hvert demret det for henne at det kunne være ungene det sto om – hadde noen falt ned mellom sprekkene og blitt fanget under

låvebrua? Ba måsen henne om hjelp? Kvinnen bestemte seg straks for å bistå. Først fant hun fram en kjele fra kjøkkenskapet. Så satte hun kjelen på hodet som beskyttelse, før hun snek seg ut ytterdøra og bevegde seg forsiktig over gårdsplassen, i retning låven. Framme ved låvebrua stavra hun seg forsiktig ned på kne, fortsatt med et godt grep om kjelen på hodet med den ene hånda. Måsen klagde over henne, men holdt seg litt på avstand. Jo da, der romsterte det en måsekylling under bordplankene. Kvinnen stakk den ledige handa ned i ei sprekke og lirka kyllingen ut, før hun raskt slapp

I sittende positur slår gråmåsen vingene ut, slik Finnmarks-kvinnen så den fra kjøkkenvinduet.
Foto: Kjell Fjørtoft, Norges arktiske universitetsmuseum

den fri, kom seg på beina og for over gårdsplassen og inn i huset igjen. Vel tilbake ved kjøkkenvinduet så hun måsen sitte fornøyd på strømlodinga som hang i en slak bue mellom huset og låven. Den kikket ned på henne. Med ett slo den begge vingene ut og flakset med dem et par-tre ganger (se bilde side 4), uten å lette fra strengen. Du verden, tenkte hun, den takker meg for hjelpa!

I anledning dette nummeret av Ottar om allemannsretten, utforsker jeg spørsmålet om hvordan vi som bor i den nordlige delen av landet egentlig bryr oss om natur. Friluftsløven presiserer at alle som bruker allemannsretten er pliktige til å opptre «hensynsfullt og med tilbørlig varsomhet» også overfor dyr og vegetasjon. Striden vi ser rundt bruken av allemannsretten i dag handler med andre ord også om folks omtanke for natur.

Utgangspunktet mitt for å skrive om dette er dagliglivet og livshistoriene våre, og ikke offentlig forvaltning og politikk. Med det retter jeg oppmerksomhet mot et kulturelt og moralsk nivå som folks naturerfaringer kan fortelle om. Det er mange som sitter på erfaringer med å samhandle med dyr, som i måsehistorien ovenfor. Ikke sjelden handler slike opplevelser om folk som på forskjellig vis forsøker å hjelpe dyr. Hekkeplasser snekres og rigges, og rever og fugler mates; elger har blitt berget fra drukningsdøden, og foreldreløse oterunger har vært invitert innomhus og ivaretatt som hundevalper. Kvinnen som hjalp måsen, opplevde at det var fuglen som tok kontakt med henne. At dyr i nød henvender seg til folk for å få hjelp, kan forstås som noe instinktivt og som en stimuli-respons-reaksjon som er forhåndsprogrammert fra naturens side. Selve høydepunktet i historien ovenfor, slik kvinnen fortalte meg den, er likevel opplevelsen av at fuglen til slutt takker henne. Det var særlig dette som hadde gjort inntrykk og gjorde opplevelsen til en historie verdt å fortelle. Med det forstår kvinnen måsen nærmest som et moralsk vesen, med sans for «skikk og bruk», og antyder at det finnes et moralsk univers som mennesker deler med andre arter.

Undringsrommet mellom mennesker og dyr

Livet i nord er rikt på muligheter for møter som krysser artsgrensen, der vi har å gjøre med planter, trær og dyr. Dette sammenvevde livet med andre levende tar tydelig form i tradisjonene med reindrif og husdyrhold, men er også del av en hverdag i by og bygd der folk er i kontakt med fugl og fisk, elg og rev, trær og kratt og mye annet. Blant hverdagsdyrene er hundene antagelig de aller tammeste. Selv har jeg gjort etnografisk forskning blant trekkhunder og hundekjørere i langdistanse sledehundekjøring, en praksis folk blant annet kjenner fra Finnmarksløpet. Som i måsehistorien ovenfor har denne forskningen satt

meg på tanker om at det moralske forholdet vårt til tamme versus ville dyr har mange likhetstrekk.

I studien av hverdagslivet i hundegården, observerte jeg et pragmatisk forhold mellom hund og menneske som er preget av prøving og feiling. I dette hverdagslivet utvikler hunder og mennesker kontinuerlig sin evne til å forstå den andre på kryss av artsgrensen. For begge er den andre et vesen de aldri forstår fullt ut, men som de gjerne ønsker å forstå bedre (se bilde side 6). Dette dagliglivet er oppgaverettet og det handler om å kunne samarbeide og mestre fellesoppgaver. I tillegg handler det om å ha det godt i lag i hverdagen, på en plass ulike arter deler.

Jeg tenker om forholdet mellom trekkhunden og hundekjøreren som et undringsrom, der begge stadig lurer på hva den andre egentlig mener med det den gjør – hva betyr lyden, bevegelsen, lukten, osv.? Det er også et rom for å lære gjennom erfaring. Én ting er at et slikt undringsrom antagelig er gjennomgående for et hvert husdyrhold. Mer interessant her er at det kan gjenkjennes i samspill folk kan ha med ville dyr de deler hverdagen med, som i eksempelet med måsen ovenfor.

Å ta det håndfaste ved livet mer på alvor

De siste tiårene har omfanget av forskning på forholdet mellom mennesker og dyr vokst innenfor deler av samfunnsvitenskapen og humaniora. Det samme gjelder forskning på folks forhold til jord, planter, trær, vær og mye annet ved naturen. Noe av det denne forskningen responderer på, er klimakrisen, tapet av naturmangfold og tilhørende etiske spørsmål. Det skjer gjennom studier som vier oppmerksomhet til materielle, praktiske og alt i alt jordnære sider ved måten samfunn utvikler seg på. Mens sosialkonstruktivistisk forskning lenge har konsentrert seg om å avdekke det menneskeskapte ved sosiale fenomener, vender deler av denne forskningstradisjonen seg nå mot dyr, planter, hus, traktorer, fjell, og vær, med et ønske om å ta alt dette håndfaste ved livet mer på alvor.

Filosofen Donna Haraway skriver om hvordan mennesker «blir til sammen med» (*become with*) blant annet dyr vi omgir oss med og teknologier vi bruker. Dyr og ting er ikke bare ytre rekvisita eller kun av symbolsk verdi – også iboende egenskaper ved alt fra brennesle og tjeld til vær og traktorer kan gjøre en forskjell for måten sosiale fenomener tar form. Alt dette vet folk flest, og det er derfor jeg kaller dette en jordnær tilnærming. Det kan likevel være lett å overse hva for eksempel trekkhundens egenskaper i form av dens kropp, vesen og lynne egentlig betyr for hvordan et nytt fenomen i Norge som hundekjøring tar form og utfolder seg. Det er

dette perspektiver som det Haraway presenterer har hjulpet meg til å ta høyde for.

Dette relativt nye teoretiske feltet om mennesker og natur er til tider preget av et fremmedartet og utfordrende språk. For eksempel omtaler forskerne forholdet mellom «mennesker og andre dyr», og ikke mellom «mennesker og dyr». Poenget er blant annet å anerkjenne at mennesker i likhet med «andre *dyr*» er natur, er del av naturen og er gjensidig avhengig av den. Denne anerkjennelsen utfordrer todelingen av verden som dikotomien «menneske versus dyr» skaper. Samtidig utfordrer denne talemåten det menneskesentrerte

ved kulturen vi lever i og politikken som føres overfor natur. Tilsvarende utfordrer teorifeltet skillet mellom «natur og kultur» og en rekke andre grenser språket vårt drar opp, men som ikke alltid stemmer med virkeligheten vi prøver å forstå. Dette er teori som har hjulpet meg til å oppdage og forstå naturpraksiser og «naturkulturer» i nord bedre selv, selv om jeg i denne teksten gjør bruk av et mer vant språk.

Enda en dikotomi i dette feltet er den jeg antydte ovenfor mellom tam og vill. For eksempel regnes hunden som tam og måsen som vill. Men hvor vill er egentlig en måse som ber et menneske

I tillegg til trening, består dagliglivet i hundegården blant annet av samvær rundt rutiner som vanning, føring og plukking av bærs. Foto: artikkelforfatteren

om hjelp? Det skarpe skillet mellom tam og vill stemmer ikke helt med virkeligheten. Den britiske antropologen David G. Anderson mener måten folk i arktiske strøk forholder seg til dyr på skaper en gråson mellom ville og tamme dyr mer enn et klart skille. Hvorvidt dette er særegent for mennesker i arktiske utkanter, lar jeg stå åpent her. Selv om Anderson ikke minst er opptatt av reinen, er påstanden hans om arktiske folk åpenbart gjenkjennelig fra livet i nord, der de som regnes som ville dyr i høyeste grad deler hverdagens rom med folk og husdyr både i byer, tettsteder og bygder.

Når dyr får fram det menneskelige i oss

For elg, spurv, oter og andre gjør det en forskjell – i ulik grad og på godt og ondt – når folk griper inn i livene deres. Når et menneske slenger ei brødiskive til reven, får den stilt sulen. Brødiskiva kan også antyde muligheten for mer mat i vente. Med det blir reven mer tam. Forvaltningsmyndighetene ber noen ganger folk om ikke å mate reven. Faren er at den kan bli for nærgående og til slutt må avlives, blant annet for å beskytte hunder og katter vi allerede lever med. Likevel kan mange ikke dy seg for å gi reven ei håndstrekning.

Et spørsmål er hva artskryssende kontakt som dette gjør med dyret. Et annet er hva det gjør med mennesket. At dyremøter er betydningsfulle ser vi i omfanget av dyrehistorier som deles i godt lag, i lokalavisa og ikke minst i sosiale media, der de har blitt en favoritt og fort «går viralt», jorda rundt. Men hva betyr disse erfaringene for mennesket? Hvis reven på sin side blir mer tam, blir mennesket da mer vilt? Et like relevant spørsmål er antagelig om ikke dyrene heller gjør oss mer menneskelige. Den massive globale spredningen av dyrevideoer gjennom sosiale media, indikerer noe universelt ved dyreefaringer som overskrider kulturelle grenser og nærmest binder selve menneskeheten sammen.

Gjennom direkte kontakt med ville dyr kjenner folk verden «på kroppen». For mennesker kan dyr skape uro og frykt, og de kan vekke irritasjon, sinne og til og med avsky. Det hender dyr hjelper oss og gjør oss takknemlige. Dyr kan begeistre med sin vakre framtoning og fascinere og overraske med alt de gjør og får til. Noen ganger får de oss til å smile, kjenne varme for dem og oppleve et slags fellesskap med dem. Det at dyr beveger oss følelsesmessig på alle disse måtene, minner om plassen de har i en moralsk verden der de også kan vekke vår omtanke for dem. Følelseladete møter med dyr kan lede oss til stadige revurderinger av hva som er rett og galt å gjøre overfor dem. Hva du vil, kan og bør gjøre i forhold til et vilt dyr er ikke bare politisk besluttet og angitt i lovtekster, men er regulert av et moralsk kompass som sitter i kroppen og har tatt form gjennom livserfaringer.

Det moralske kompasset til kvinnen ved kjøkkenvinduet i Finnmark er formet av et langt liv med måser og mange andre arter, og det fikk henne opp av stolen og ut for å hjelpe. Som del av et slikt moralsk univers er det kanskje ikke så rart at man er åpen for å ta imot takk fra en annen art.

Pragmatikk og omtanke – avhengighet og forpliktelse

Den kanskje viktigste kontaktflaten mellom folk, dyr og planter, er gjennom maten. Også denne kontakten binder mennesker moralsk til naturen. Den som kjenner seg avhengig av naturen som mat, vil også kjenne seg forpliktet til å vise omtanke for naturen. Dette utgangspunktet for å bry seg om natur, som blant annet kommer til uttrykk i rovdyrdebatten, er like følelselada som det er pragmatisk. Ikke minst er dette viktig i en spredt-bygd og ruralt preget landsdel som Nord-Norge, der relativt mange fortsatt har nære bånd til både primærnæringene og til husholdsøkonomiske tradisjoner og følger med på endringer i naturen rundt seg.

Filosofen Maria Puig de la Bellacasa har vært opptatt av hvordan omtanke for natur utvikler seg blant dem som praktiserer et forhold til natur gjennom dyrkingspraksiser. Puig de la Bellacasa får meg til å tenke på reindriftsutøvere og sjarkfiskere, småbrukere og sauebønder, bær-, sopp- og tangplukkere og jegere. Som med dyrkerne Puig de la Bellacasa har studert, er alle disse i en mer hverdagslig kroppslig kontakt med natur, enten det er på jobb eller i fritida. Der utvikler de erfaring og kunnskap gjennom stadig kontakt med andre arter, basert på praksiser som tydeliggjør en gjensidig avhengighet med og forpliktelse overfor naturen som livene deres er del av.

Kunnskap om naturen som følger med dette hverdagslige gir næring til moralske refleksjoner og til nye avveininger av hva det er riktig og viktig å gjøre i forhold til naturmiljøet. De moralske linjene jeg her viser til, er omfattende og sammensatte i Nord-Norge og overskrider det denne artikkelen gir rom for å utforske. Blant annet griper de inn i diskusjoner om moralske naturpraksiser og etnisitet. Mitt avgrensede poeng her er å få fram at mennesket som nyttiggjør seg naturen som kilde til mat på ingen måte er ekskludert fra et artsoverskridende moralsk univers, selv om dyr og vekster bøter med livet i slike møter. Denne kontaktflaten utgjør tvert imot et særlig viktig grunnlag for menneskers avveininger av hva det er rett og galt å gjøre i naturen de er del av som innbyggere i nord.

Naturen og stedfelleskapet

Det å bry seg om natur handler også om stedstilhørighet. I ett av mine aller første forskningsprosjekter intervjuet jeg en ung mann om livet hans på et tettsted i Nord-Norge. Han mente friluftslivet var viktig for følelsen hans av tilhørighet og tilfredsheten han opplevde med å bo akkurat der. Noe av det han drev med var ferskvannsfiske. På en fottur i marka uten fiskestanga, oppdaget han en gang en ørret som sto nede i vannet i det han trødde over ei lita elv. Den gyttte antagelig. Han stoppet opp, sto over den og betraktet fiskeryggen mens han funderte litt, før han som ved en innskytelse stakk handa ned i vannet, grep om fisken og trakk den opp. Det var en solid ørret, forsto jeg. I ettertid hadde han kjent på en gnagende samvittighet – hadde han gjort urett mot fisken?

Hvorfor fortalte han meg dette? På denne tida var jeg ikke i stand til å ta tak i historien hans, men jeg glemte den aldri. I dag, etter noen år med forskning på landskapspraksiser i nord, gir historien hans mye mening for meg. Det å være en aktiv naturbruker innebærer møter som aktiverer det moralske fellesskapet med dyr. Som

med mannen med ørreten, består slike praksiser av samspill med andre levende. Det kan berøre mennesker og forbinde dem til stedlige økologier, både praktisk og følelsesmessig.

På slike måter har stedstilhørighet med kroppslige naturpraksiser å gjøre. Ikke minst, og i ei tid med klimakrise og tap av naturmangfold, er det å møte andre arter «ansikt til ansikt», samspille med dem og bli berørt av dem en moralsk kilde til opplevelser av gjensidig avhengighet til naturen og til det å kjenne omtanke for den. Derfor blir jeg glad når jeg hører om alle som igjen har begynt med dyrking, som sanker sopp og urter, som jakter og som dykker etter kråkeboller, som plukker tang og tare (se bildet nedenfor), osv. I ei tid der alle lokalsamfunn i nord er opptatt av å øke innbyggertallet, er alle disse naturpraksisene verdt å merke seg – gjennom erfaringer som skaper forpliktelse og vekker omtanke for natur, får de folk til å slå rot.

«Jeg har sluttet å drepe mygg, jeg børster dem bort», fortalte en eldre mann i Finnmark meg nylig. I likhet med mange i sin generasjon, har han

Fjæra har fått nytt liv som sted for å sanke mat. Foto: artikkelforfatteren.

levd et helt liv med alskens høstingstradisjoner. Nå blir han lei seg av å «på sine eldre dager», som han sa, bevitne hvordan naturen er i ferd med å ødelegges. Også befolkninga i nord gjør seg i dag sine naturerfaringer i en verden der klimaendringer og tap av naturmangfold forklares og diskuteres. Samtidig noterer folk seg endringer i naturen og tolker dem – om enn på ulikt vis – i lys av offentlige rapporteringer om disse naturkrisene. Stadig nye erfaringer utvikler det naturmoraliske kompasset vårt og kan få oss til å bry oss enda mer om mygg, måser og utallige andre arter vi deler hverdagen. I møte med naturkrisene stiller den nordnorske befolkninga, med sine naturtradisjoner og sin levemåte, godt forberedt til å se når andre arter trenger vår hjelp. Det gjelder å anerkjenne det.

Litteratur

- Anderson, D. G.: Cultures of reciprocity and cultures of control in the Circumpolar north. *Journal of Northern Studies*, 8(2), 11-27, 2014.
- Granås, B.: Kvinner, hunder og polare bragder: Erfaringer fra hundekjøringsliv. I *Kjønn i isen. Fragmenter til ei ny polarhistorie*, S. Gaupseth og M. A. Hauan (red.). Oslo: Museumsforlaget, 2024.
- Greve, A.: Om dyr og folk. *Nordlit*, 16, 1-29, 2004.
- Haraway, D.: *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008.
- Puig de la Bellacasa, M.: *Matters of Care. Speculative Ethics in More Than Human Worlds*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2017.

Forfatter:

Brynhild Granås er førsteamanuensis ved Institutt for samfunnsforskning, UiT Norges arktiske universitet. Hun har siden 2003 vært knyttet til fagmiljøene i samfunnsplanlegging, i sosiologi og i reiseliv ved UiT. Doktorgraden hennes fra 2012 handlet om by- og stedsutvikling, basert på forskning i Kiruna, Narvik og Kirkenes. De seinere årene har Granås gjort etnografisk forskning på nordlige landskap og steder og engasjert seg i spørsmål om naturpraksiser og naturforståelser i nord.
E-post: brynhild.granas@uit.no